

KS. PIOTR TOWAREK

PNEUMATOLOGICZNY WYMIAR OBRZĘDÓW EGZORCYZMÓW

Minęło już ponad dziesięć lat od chwili ukazania się nowej typicznej edycji obrzędów wielkiego egzorcyzmu, zatytułowanej *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum. De exorcismis et supplicationibus quibusdam*¹. Polski przekład *Rytuał Rzymski odnowiony zgodnie z postanowieniem świętego Soboru Powszechnego Watykańskiego II* wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II. *Egzorcyzmy i inne modlitwy błagalne* Konferencja Episkopatu Polski przyjęła w 26 listopada 1999 r., a Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zatwierdziła dekretem z 12 maja 2001 r.²

Na gruncie zagranicznej i polskiej literatury przedmiotu opublikowano dotąd dziesiątki, a może nawet setki artykułów naukowych oraz książek, które opisują wskazaną księgę liturgiczną i dokonują szczegółowej analizy przedłożonych w niej euchologii³. W istocie rzeczy celebrowanie egzorcyzmu,

Ks. dr PIOTR TOWAREK – wykładowca muzyki kościelnej w WSD Diecezji Elbląskiej oraz liturgiki w MSD OO. Werbistów w Pieniężnie; wykładowca Wydziału Teologii UWM w Olsztynie; adres do korespondencji – e-mail: towarek@op.pl

¹ Editio typica. Città del Vaticano 1999 (dalej DESQ).

² Wydanie wzorcowe. Katowice 2002 (dalej EiMB).

³ Por. A.M. Triacca. *Esorcismo: un sacramentale discusso. Alcune piste di riflessione in vista di ulteriori ricerche. Sette gruppi di interrogativi*. EO 4:1987 s. 285-300; tenże. *L'esorcismo*. Anam VII 167-191; tenże. *La preghiera della Chiesa nell'esorcismo "maggiore"*. *Temi teologico-liturgici*. RiL 87:2000 s. 899-918; tenże. *Spirito Santo ed esorcismo. In margine al recende rituale*. EL 114:2000 241-269; tenże. *Esorcismo*. DTSP 392-398; tenże. *Esorcismo*. W: *Liturgia*. Red. D. Sartore, A.M. Triacca, C. Cibien. Milano 2001 s. 711-735; G. Cava-noli. *I Praenotanda del „De exorcismis”*. RiL 87:2000 s. 873-888; A. Pistoia. *Riti e preghiere di esorcismo: problemi di traduzione*. EL 114:2000 s. 227-240; A. Ward. *The Psalm Collects of the new Rites of Exorcisms*. EL 114:2000 s. 270-301; P. Sorci. *Gesti e atteggiamenti nel rito degli esorcismi. Il linguaggio non verbale*. RiL 87:2000 s. 919-938; M. Probst. *Der grosse*

jak każda inna celebrowanie stanowi swoiste *locus theologicus*, czyli źródło, z którego Kościół czerpie wciąż na nowo elementy dla zrozumienia siebie samego i głoszonego słowa (por. KL 10). W miejscu tym objawia się również Bóg, od którego wychodzi wszelkie myślenie teologiczne⁴. Jak zauważa znakomity znawca tego tematu, nieżyjący już profesor liturgiki A.M. Triacca SDB, w liturgii egzorcyzmów można wyróżnić pewne linie charakteryzujące teologię wskazanej celebrowanie⁵. Obok wymiaru paschalnego, chrystocentrycznego, eklezjalnego, eschatycznego czy też pastoralnego, niezwykle interesująco jawi się w tym przypadku pneumatologiczny wymiar obrzędów egzorcyzmów. W opracowaniu niniejszym tematyka ta została poszerzona o euchologię egzorcyzmów mniejszych zawartych w *Ordo Baptismi parvulorum* z 1969 r.⁶ oraz w *Ordo initiationis christianae adultorum* z 1972 r.⁷

Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL) przypomina, że wszelka posługa Kościoła: głoszenie słowa, sprawowanie sakramentów, składanie dziękczynienia oraz uobecnianie w Ofierze tryumfu śmierci Chrystusa dokonuje się przez moc Ducha Świętego (por. KL 6). Tak więc sukcesja i kontynuacja dzieła zbawienia w liturgii ma swoje źródło w Duchu Świętym, który jest tym samym w Chrystusie, w Apostołach oraz ich następcach

Exorzismus – ein schweriger Teil der Rituale Romanum. LjB 49:1999 s. 247–262; tenże, K. Richter. *Exorzismus oder Liturgie zur Befreiung vom Bösen. Informationen und Beiträge zu einer notwendigen Diskussion in der katholischen Kirche*. Münster 2002; B. Nadolski. „Nowy” obrzęd wielkiego egzorcyzmu. RBL 53:2000 s. 222–228; G. Górzyski. *Nowy obrzęd egzorcyzmów*. CT 70:2000 fasc. 3 s. 186–190; K. Lijka. *Symbolika gestów w obrzędach egzorcyzmu*. „Liturgia Sacra” 21:2003 s. 27–40; Cz. Krakowiak. *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*. Lublin 2003 s. 316–323, 339–358; K. Kozłowski. „Adveniat regnum tuum...”. *Nowy rytuał egzorcyzmów w języku polskim*. „Anamnesis” 38:2004 s. 101–111; P. Towarek. *Egzorcyzm. Historia, liturgia, teologia*. Olsztyn 2008; M. Maciukiewicz. *Wspólnota świętych w celebrowanie misterium Chrystusa. Analiza liturgiczno-teologiczna „Rytuału egzorcyzmów”*. „Seminare” 26:2009 s. 37–52.

⁴ Por. J. Schumacher. *Die Liturgie als locus theologicus*. „Forum Katholische Theologie” 18:2002 s. 161–184; B. Migut. *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*. Lublin 2007 s. 151.

⁵ Triacca. *Esorcismo*. W: *Liturgia* s. 718. Por. A. Durak. *Teksty euchologiczne jako źródło teologiczne (euchologia liturgiczna)*. RBL 47:1994 s. 32–37.

⁶ *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo Baptismi parvulorum*. Editio typica. Typis Polyglottis Vaticanis 1969 (dalej OBP); *Obrzędy chrztu dzieci. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Katowice 1992³ (1972).

⁷ *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo initiationis christianae adultorum*. Editio typica. Typis Polyglottis Vaticanis 1972 (dalej OICA); *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Katowice 1988.

i całej wspólnocie wierzących (por. 1 Kor 12, 4-11)⁸. Duch dany uczniom przez Chrystusa pozwala im wciąż głosić Ewangelię wszelkiemu stworzeniu i zwiastować, że Syn Boży swoją śmiercią i zmartwychwstaniem wyrwał człowieka z mocy szatana i uwolnił od śmierci oraz przeniósł do królestwa Ojca (por. KL 6). W takiej sytuacji, interpretacja wydarzenia Chrystusa albo, inaczej mówiąc, chrystologiczny wymiar liturgii staje się zupełnie niemożliwy do ogarnięcia bez respektowania perspektywy pneumatologicznej⁹.

1. EGZORCYZM JAKO EPIKLEZA

W liturgii egzorcyzmów objawiają swoje działanie zarówno Boski *Kyrios*, jak i *Pneuma* (por. 2 Kor 3, 17)¹⁰. A.M. Triacca zauważa, że każdy egzorcyzm jest w swej naturze chrystocentryczny, lecz z drugiej strony jednocześnie jest on cały pneumatyczno-dynamiczny¹¹. We *Wprowadzeniu* do Rytuału egzorcyzmów większych przypomina się o zakorzenieniu omawianych obrzędów w Chrystusowej obietnicy posłania Ducha Pocieszyciela, pochodzącego od Ojca przez Syna, który ma przekonać świat o sędzie, bo władca tego świata już został osądzony (por. J 16, 7-11). To Duch Święty pozwala z mocą na głoszenie Ewangelii, któremu towarzyszy jako znak wyrzucanie złych duchów¹². Od czasów apostołskich Kościół na różne sposoby rozkazuje więc szatanowi „w imię Jezusa i mocą Ducha Świętego”¹³. Egzorcyzm może być więc rozumiany jako błaganie Kościoła zjednoczonego z Duchem Świętym, aby przyszedł On z pomocą naszej słabości (por. Rz 8, 26) w walce ze złymi duchami¹⁴. Dla zobrazowania tej rzeczywistości J. Corbon używa patrystycznego terminu i pojęcia „s y n e r g i a”, który oznacza w liturgii współdziałanie Ducha Świętego z człowiekiem i z Kościołem

⁸ Por. J. Corbon. *Liturgia – źródło wody życia*. Tł. z franc. A. Foltńska. Poznań 2005 s. 67-72.

⁹ Por. A. Nossol. *Nieodzowność pneumatologicznego wymiaru współczesnej chrystologii*. AK 132:1999 s. 165-175; W. Świerzawski. *Rola Ducha Świętego wobec misterium Chrystusa w sprawowaniu liturgii*. „Anamnesis” 15:1997/1998 s. 19-37.

¹⁰ Por. I. Hermann. *Kyrios und Pneuma. Studien zur Christologie der paulinischen Hauptbriefe*. München 1961 s. 38-66; A. Durak. *Duch Święty w celebracji zbawczego misterium liturgiczno-sakramentalnego*. W: *Łądzkie Sympozja Liturgiczne*. Red. A. Durak. Kraków 1997 s. 95-106.

¹¹ Por. Triacca. *Esorcismo*. W: *Liturgia* s. 719.

¹² Por. DESQ nr 6.

¹³ DESQ nr 7.

¹⁴ DESQ nr 12.

w Chrystusie¹⁵. I rzeczywiście w egzorcyzmie Duch Święty i Kościół tworzą jedno w zadziwiającej synergii tej celebracji.

Tę myśl pogłębia benedyktyński teolog liturgii O. Casel, według którego egzorcyzm jest formą epiklezy¹⁶. Dla Casela nie jest to tylko modlitwa o wyrzucenie złego ducha, ale również zaproszenie tego Ducha, którym jest sam Bóg. W związku z tym nazywa on egzorcyzm negatywną epiklezą (*negative Epiklese*). Swój wniosek autor wysnuwa na podstawie potrydenckich obrzędów chrzcielnych. Egzorcyzm zawiera najpierw zaklinanie złego ducha, w wyniku którego dokonuje się epifania Ducha Świętego, uświęcającego człowieka i odtąd w nim zamieszkującego¹⁷. Podobny charakter miała benedykcja soli podczas obrzędów chrztu, gdzie egzorcyzm przechodzi w modlitwę błogosławieństwa¹⁸. Egzorcyzm i epikleza kończą się często modlitwą uwielbienia, dlatego Casel wysuwał wniosek, że te trzy elementy (egzorcyzm, epikleza i modlitwa uwielbienia) tworzą strukturę starochrześcijańskiej modlitwy konsekracyjnej¹⁹.

Do myśli Casela nawiązuje E. Bartsch, zdaniem którego z epikletycznym wymiarem egzorcyzmu łączy się zastosowanie w jego formułach dwóch wezwań: *in nomine* – „w imię” oraz *per* – „przez”. Egzorcyzm oznacza tu

¹⁵ „Synergia” (gr. συνεργία) – dosł. współdziałanie, energie połączone. Por. C o r b o n. *Liturgia – źródło wody życia* s. 37.94.

¹⁶ Etymologicznie termin „epikleza” (gr. ἐπίκλησις) pochodzi od greckiego czasownika ἐπικαλέω, oznaczającego: wzywać, przyzywać, przywoływać, zapraszać (łac. *invocatio*). Natomiast rzeczownik ἐπίκλησις oznacza: wołanie, przywołanie, prośbę, zaproszenie lub wywołanie (ἐπί-κλησις pochodzi od czasownika καλέω – krzyczę, wołam i ἐπί – na, do). Termin ἐπικαλέω ma też konotacje biblijne. W *Septuagincie* występuje około 200 razy w następujących znaczeniach: „przyzywać” (gr. ἐπικλησθαι) oraz „nazywać”. W pierwszym sensie oznacza zwrócenie się do Boga, wyznanie wiary, wymówienie imienia Bożego (por. Rdz 4, 26) a także modlitwę błagalną (por. Ps 4, 1). Sam termin ἐπίκλησις w Biblii oznacza modlitwę w ogólności (por. 2 Mch 15, 26; 8, 15). Takie znaczenie ma również słowo ἐπικαλέω w Nowym Testamencie (por. Dz 1,33; 22,16) i w takim znaczeniu jest używane przez Ojców Kościoła (Jan Damascyński). Por. B. N a d o l s k i. *Liturgika*. T. IV. Poznań 1992 s. 56-61.

¹⁷ Por. *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi jussu editum et a Benedicto XIV. auctum et castigatum cui novissima accedit benedictionum et instructionum appendix*. Editio tertia accuratissima. A Sac. Ritum Congregatione adprobata. Ratisbonae, Neo Eboraci & Cincinnati: Sumptibus, Chartis et typis Friderici pustet, S. Sedes Apost. et Sac. Rituum Congregationis typographi 1882 Tit. II Cap. 2 nr 7-26.

¹⁸ Tamże nr 6.

¹⁹ Por. O. Casel. *Neue Beiträge zur Epiklesenfrage*. JLV 4:1924 s. 175; tenże. *Das christliche Opfermysterium. Zur Morphologie und Theologie des christlichen Hochgebetes*. Graz 1968 s. 525-526; W. Pałęcki. *Epikleza – czy tylko modlitwa do Ojca o zesłanie Ducha Świętego? Pojęcie epiklezy w pismach Odo Casela OSB*. „Roczniki Teologiczne” 53:2006 z. 8 s. 325-347.

epiklezę wezwania obecności i mocy Osób Bożych²⁰. Według A.M. Triacci, to właśnie z tego rdzenia, jakim jest władza Osób Bożych, tworzone były pierwotne formuły egzorcyzmów, mające epikletyczny charakter. Przypomina on świadectwo św. Ambrożego z Mediolanu, który pisał: „Przychodzi kapłan, wypowiada modlitwę nad wodą chrzcielną, wzywa imienia Ojca, błaga o obecność Syna i Ducha Świętego, posługuje się Bożymi słowami”²¹. Jednak z biegiem czasu zamysł ten wypaczył się, a ślady wspomnianego procesu przejścia potwierdzają *Gelasianum* (VII wiek) oraz hiszpański *Liber Ordinum* (X-XI wiek). W obydwu źródłach odnajdujemy jeszcze formuły błagalne: „te invoco, domine, ut has famulas tuas perducere et custodire digneris ad gratiam baptismi tui” – „Ciebie proszę Panie, abyś te służebnice twoje prowadzić raczył i ustrzec dla łaski chrztu Twojego”²² oraz „Invocamus divinae maiestatis auxilium adversus te, inimice serpens” – „Przywołujemy wspomnienia Bożego Majestatu przeciwko tobie nieprzyjazny wężu”²³. A zatem prawdziwym i właściwym tonem egzorcyzmu jest nie tyle „exorciso te” – „wyklinam cię i wypędzam”, ale raczej „invoco te, Spiritus Sanctus” – „przywołuję Cię, Duchu Święty” albo w sposób jeszcze bardziej wyrazisty: „emitte quaesumus Spiritum Sanctum tuum Paraclitum super” – „poślij prosimy Swego Ducha Świętego Pocieszyciela” w taki sposób, że z Chrystusem i tak jak Chrystus każdy wierzący i każdy Kościół lokalny mogliby radować się obecnością Ducha Świętego²⁴. Triacca uważa więc, że egzorcyzm jest sam w sobie nie tyle rozkazem skierowanym do złego ducha, by odszedł, ale raczej epiklezą wezwania Ojca, aby posłał swego Ducha²⁵.

²⁰ Por. E. Bartsch, *Die Sachbeschwörungen der römischen Liturgie. Eine liturgiegeschichtliche und liturgietheologische Studie*. Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 46. Münster 1967 s. 206-225.

²¹ Św. Ambroży z Mediolanu. *O sakramentach* II 14. Przeł. L. Gładyszewski (Źródła Myśli Teologicznej 31. Kraków 2004 s. 75). Tezę Triacci potwierdzają niemieccy liturgiści M. Probst i K. Richter, którzy uważają, że deprekatorywny egzorcyzm należy do pierwotnej judaistyczno-chrześcijańskiej tradycji, a formy imperatywne wynikają bez wątpienia z wpływów pogańskich. Por. *Exorcismus oder Liturgie* s. 145-146.

²² *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli*. Cod. Vat. Reg. lat. 316. Paris, Bibl. Nat. 7193, 41/56; *Sacramentarium Gelasianum*. Ed. L.C. Mohlberg, L. Eizenhöfer, P. Siffrin. Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Fontes IV. Roma 1968² nr 293.

²³ *Le liber ordinum en usage dans l'église wisigothique et mozarabe d'Espagne du Ve au XIe siècle*. Ed. M. Férotin. Monumenta Ecclesiae Liturgica V. Paris 1904 kol. 18. Por. Triacca. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 251-252; t e n z e. *Esorcismo: un sacramentale discusso* s. 299-300.

²⁴ T e n z e. *L'esorcismo*, Anam VII 186.

²⁵ Por. t e n z e. *Esorcismo*. W: *Liturgia* s. 714.

W rozumieniu chrześcijańskim termin „epikleza” oznacza zawsze „przyzywanie” lub „wzywanie” imienia Bożego nad osobą lub rzeczą, by została napełniona lub przepełniona mocą Bożą tak, aby interwencja Ducha stała się skuteczna. W epiklezie dokonuje się zarówno „błaganie”, jak i swoisty „akt przekazania” kogoś lub czegoś na własność Bogu. Przyjęcie daru przez Boga nie może być wymuszone i można tylko o to prosić. Chrześcijańska epikleza ma na celu jedność w Chrystusie, by cały Kościół wychwalał Boga, co stanowi dzieło Ducha Świętego²⁶.

2. EGZORCYZM EPIFANIĄ DUCHA ŚWIĘTEGO

W przedstawionej perspektywie należy patrzeć na liturgię egzorcyzmu, przybierającą charakter anamnetycznego działania Ducha Świętego, który wzywany przez Kościół przychodzi jako Paraklet, aby uobecnić misterium Pięćdziesiątnicy²⁷. Wydaje się więc, że można mówić tu, podobnie jak w przypadku chrystologii, o pneumatologii celebrowanej. W ten sposób studium euchologii i związane z nimi gesty oraz czynności pozwalają wyróżnić w omawianej liturgii miejsca, które wskazują na epifanię i działanie Ducha Świętego, nieustannie przypominającego uczniom o mocy Jezusa²⁸.

A. W ZNAKACH I SYMBOLACH

Na początku obrzędów egzorcyzmu większego ma miejsce błogosławieństwo wody, w którym centralne miejsce zajmuje formuła epikletyczna: „et huic elemento virtutem tuae benedictionis + infunde” – „zlej moc swego błogosławieństwa + na tę wodę, będąca przyzywaniem mocy Bożej dla jej uświęcenia”²⁹. Woda jest symbolem Ducha Świętego (por. KKK 694), danego przez Chrystusa wszystkim spragnionym jako „źródło żywe, wytryskujące ku życiu wiecznemu” (por. J 4, 10. 14; Wj 17, 1-6; Ap 21, 6;

²⁶ D u r a k. *Duch Święty w celebracji zbawczego misterium* s. 97-98.

²⁷ Szczegółowo problem ten omawia A.M. Triacca (*Spirito Santo ed esorcismo* s. 241-269; *La preghiera della Chiesa* s. 909-910. 913-914; *La presenza e l'azione dello Spirito santo nella celebrazione dei sacramenti*. „Liturgia” 19:1985 s. 26-62).

²⁸ Por. T r i a c c a. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 244; H.J. S o b e c z k o. *Liturgia epifanią Ducha Świętego*. W: t e n z e. *Servitium liturgiae. Wybór artykułów*. Red. E. Mateja, R. Pierskała, M. Worbs. Opole 2004 s. 317-324.

²⁹ DESQ nr 41. Por. P i s t o i a. *Riti e preghiere di esorcismo* s. 232-233.

22, 17)³⁰. Księga Rodzaju zaświadcza już na samym początku, że Duch Boży unosił się nad wodami (por. Rdz 1, 2)³¹. Dlatego w modlitwa błogosławieństwa i mieszania wody z solą przypomina się, że to „praesentia Sancti Spiritus” – „obecność Ducha Świętego” strzeże wierzących od zasadzek szatana³². Znaczenie soli, rozumianej zawsze jako znak mądrości Chrystusa, podkreśla sam Jezus, mówiąc: „Wszyscy będą ogniem posoleni” (Mk 9, 49). W istocie ogień doświadcza i oczyszcza (por. 1 Kor 3, 13), będąc także znakiem Ducha Świętego. Jako „deszcz Ducha” można rozumieć także obrzęd pokropienia, który wyjaśnia głębiej wspomniana wyżej modlitwa: „niech wszędzie tam, gdzie padną krople tej pobłogosławionej wody, ustana wszelkie napaści szatana”³³.

Innym znakiem Ducha Świętego, obok wody i soli, jest olej, który stosuje się od starożytności chrześcijańskiej w celebracjach egzorcyzmów chrzcielnych (św. Cyryl Jerozolimski, św. Jan Chryzostom, Teodor z Mopsuestii)³⁴. W formule namaszczenia katechumenów i dzieci olejem katechumenów określa się trzecią Osobę Bożą jako „virtus Christi Salvatoris” – „moc Chrystusa Zbawiciela”, co związane jest z paradygmatem wylania się Jego mocy na osobę wybranego, którą bierze niejako w swoje posiadanie (por. 1 Sm 10, 1-6; 16, 13; 1 J 2, 20.27)³⁵. Oliwa jest znakiem błogosławieństwa Bożego. W jej wonności i zapachu należy widzieć symbol miłości (por. Pnp 1, 3), przyjaźni (Prz 27, 9) i szczęścia, jakie daje wspólnota z braćmi (por. Ps 133[132], 2). Jest ona również symbolem radości, bo zarówno oliwa, jak i radość rozjaśniają oblicze (Ps 104[103], 15)³⁶. Symbole te są owocami Ducha Świętego (por. Ga 5, 22-23). Znak oliwy i namaszczenia wiąże się także z pieczęcią (σφραγίς), wskazującą na niezatarte znamię Ducha Świętego w sakramentach (por. KKK 698).

Moc Pana i Ożywiciela uobecnia się szczególnie w rycie nałożenia rąk, tak w liturgii egzorcyzmu większego, jak też egzorcyzmów chrzcielnych

³⁰ DESQ nr 42. Por. W. Głowa. *Znaki i symbole w liturgii*. Przemyśl 1995 s. 79.

³¹ Por. R. Lyster. *Wind and Water: Cosmogonic Symbolism in the Old Testament*. ZAW 93:1981 s. 1-10.

³² DESQ nr 43.

³³ DESQ nr 43. Por. nr 41.

³⁴ Por. L. Zappella. „Elaion-Myron”: *l'olio simbolo dello Spirito Santo, nelle catechesi battesimali di Cirillo di Gerusalemme*. „Cristianesimo nella storia” 11:1990 s. 5-27.

³⁵ OICA nr 206-207; OBP nr 50. Por. C. Lesquivit, M.F. Lacan. *Oliwa*. W: *Słownik teologii biblijnej*. Red. X. Léon-Dufour. Tł. K. Romaniuk. Poznań 1990 s. 631.

³⁶ Por. Krakowiak. *Katechumenat chrzcielny* s. 327-328.

katechumenów i niemowląt³⁷. Gest ten był praktykowany przez Jezusa, który w ten sposób uwalniał z niemocy i choroby (por. Mk 8, 23 n.; Łk 13, 12 n.; Łk 4, 40). Włożeniem rąk przekazuje się także w Kościele dary Boże, a zwłaszcza dar Ducha Świętego (por. Dz 8, 17; 8; 18; 19, 6). W geście tym należy widzieć jedno ze źródeł genezy liturgii egzorcyzmu³⁸. Dwa spośród sześciu wezwań towarzyszących temu obrzędowi w Rytuale większego egzorcyzmu, mają charakter epikletyczny. Pojawiają się tutaj również charakterystyczne dla epiklezy formuły: „Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem” – „Ześlij Ducha Twego, a powstanie życie i odnowisz oblicze ziemi” (por. Ps 104[103], 30) oraz „Mitte ei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion tuere eum” – „Ześlij mu, Panie pomoc z Twego przybytku i ze Syjonu racz go bronić” (por. Ps 20[19], 3)³⁹.

Pneumatologię rytów i czynności omawianej liturgii pogłębia starożytny obrzęd *Exsufflatio*⁴⁰. To tutaj Duch Święty objawia się jako *Ruah* – „Tchnienie” wypływające z ust Bożych (por. Rdz 2, 7; Ps 33[32], 6; J 3, 5-8)⁴¹. Św. Grzegorz Wielki († 604) porównuje Jego działanie do ciepłego wiatru południa (*Auster*), który jest przeciwieństwem mroźnego wiatru północnego (*Aquilo*), oznaczającego ducha nieczystego⁴². Duch Święty jest Tchnieniem oddanym przez Chrystusa na Krzyżu (por. J 19, 30) oraz wylanym w wieczerniku na uczniów (por. J 20, 22). Jako „szum z nieba” oraz „uderzenie

³⁷ DESQ nr 53; OICA nr 109.164.171.178. 340; OBP nr 51. Na podstawie OICA A. Durak zredagował słownik terminów obecności i działania Ducha Świętego w obrzędach wtajemniczenia chrześcijańskiego dorosłych. Por. Durak. *Duch Święty* s. 105-106.

³⁸ W tradycji judaistycznej wskazuje nań już *Apokryf Księgi Rodzaju* (koniec I wieku przed Chr.), a w przekazach Dziejów Apostolskich egzorcyzmy uczniów Chrystusa. Por. Towarek. *Egzorcyzm* s. 29-30, 41.

³⁹ DESQ nr 53. Por. Triacca. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 246.

⁴⁰ DESQ nr 59; OICA nr 79.

⁴¹ Por. Triacca. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 246-247; D. Lys. *Rûach. Le souffle dans l'Ancien Testament*. Paris 1962 s. 176-185.

⁴² „Cóż bowiem oznacza wiatr północny (*Aquilo*), który wszystko mrozi i wprawia w odrętwienie, jeśli nie ducha nieczystego, sprawiającego, że wszyscy występni, jak długo pozostają w jego mocy, niezdolni są do czynienia dobra? Wiatr południowy zaś (*Auster*) – wiatr ciepły – oznacza Ducha Świętego; On, gdy dotyka umysłów ludzi wybranych, uwalnia je od wszelkiego odrętwienia i napełnia je żarem, by gorliwie czyniły dobro. Dlatego powiedziane jest: «Odmień znowu nasz los, o Panie, jak strumienie w ziemi Negeb» (Ps 126, 4). Niech uleci wiatr północny, przybędzie zaś południowy; niech powieje w ogród Oblubieńca i niech rozptywają się jego zapachy, aby odstąpił zły duch od Kościoła i od każdej duszy i aby przybył Duch Święty” (Św. Grzegorz Wielki. *Super Cantica canticorum expositio*. PL 79, 515 n.; cyt. za: D. Forstner. *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*. Przeł. i oprac. W. Zakrzewska [i in.]. Warszawa 2001 s. 72.

gwałtownego wiatru” objawia się On w dniu Pięćdziesiątnicy, przychodząc również w znaku ognistych języków (por. Dz 2, 2-4)⁴³. Ukrzyżowany i Zmartwychwstały Jezus działa w egzorcyzmie nadal „przez moc Ducha Świętego” oraz „w mocy Ducha Świętego”⁴⁴. W rycie *Exsufflatio* Chrystus „Tchnieniem ust swoich” wypędza z człowieka złośliwe duchy i rozkazuje im, by odstąpiły⁴⁵. Deprekatywny charakter formuły towarzyszącej potwierdza także epikletyczny wymiar obrzędu, oznaczający przywoływanie mocy Ducha Świętego, bez którego Kościół nie może sprawować żadnej liturgii⁴⁶.

B. W TEKSTACH LITURGICZNYCH

Obok gestów, rytów, czynności i rzeczy wskazujących na trzecią Osobę Trójcy Świętej, wymiar pneumatologiczny podkreślają również teksty liturgiczne obrzędów egzorcyzmów. W rytuale *De exorcismi* w litanii błagalnej Kościół wyznaje wiarę w misterium Pięćdziesiątnicy i prosi, aby przez zesłanie Ducha Świętego Parakleta dokonało się wybawienie od złego ducha⁴⁷. W lekturach Ewangelii słyszymy, że to Duch wyprowadza Jezusa na pustynię, aby tam był kuszony przez diabła (por. Mt 4, 1)⁴⁸, a w innej perykopie ukazuje się Go jako palec Boży, którym Chrystus sam wyrzuca Belzebuba (por. Łk 11, 20)⁴⁹. Teksty te wskazują wyraźnie, że walka, jaką toczy Jezus ze złym duchem, jest prowadzona zawsze w Duchu Świętym, a Jego mocą Chrystus uwalnia również tych, którzy stali się już ofiarami szatana. Syn Boży nie tylko sam staje do tej walki, ale posyła także swych uczniów, by „wkładali ręce” na chorych, a więc udzielali Ducha⁵⁰. Jeśli bowiem Prawo Boże zostało napisane na kamiennych tablicach „palcem Bożym” (por. Wj 31, 18), to „list Chrystusa” powierzony Apostołom jest napisany „Duchem Boga żywego nie na kamiennych tablicach”, lecz na żywych tablicach serc ludzkich (por. 2 Kor 3, 3).

O działaniu Trzeciej Osoby Boskiej przypominają wprost fragmenty recytowanego w czasie obrzędów Symbolu wiary: „qui conceptus est de Spiritu

⁴³ Por. F. V i n e l. *Duch Święty w liturgii*. W: *Duch Odnowiciel*. Kolekcja Communio 12. Pallottinum 1998 s. 361-362.

⁴⁴ Por. B. N a d o l s k i. *Pneumatologiczne aspekty liturgii Kościoła rzymskokatolickiego*. W: *Duch, który jednoczy. Zarys pneumatologii*. Red. M. Marczewski. Lublin 1998 s. 319-328.

⁴⁵ DESQ nr 59; OICA nr 79.

⁴⁶ T r i a c c a. *Spirito Santo e liturgia* s. 145-146.

⁴⁷ DESQ nr 46.

⁴⁸ DESQ nr 76.

⁴⁹ DESQ nr 80. Por. T r i a c c a. *L'esorcismo*, Anàm VII 185.

⁵⁰ DESQ nr 77.

Sancto” – „który się począł z Ducha Świętego”, „Credo in Spiritum Sanctum” – „Wierzę w Ducha Świętego”, „Et incarnatus est de Spiritu Sancto” – „I za sprawą Ducha Świętego przyjął ciało” oraz „Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem” – „Wierzę w Ducha Świętego, Pana i Ożywiiciela” (por. 2 Kor 3, 6)⁵¹. Teksty te przypominają, że misterium Wcielenia i Misterium Paschalne Chrystusa dokonało się za sprawą Ducha Świętego⁵². Bez Niego nie ma zbawienia, niemożliwe jest wyznawanie wiary i celebrowanie liturgii egzorcyzmu, ponieważ to Duch Święty ożywia i poucza (por. KKK 1102). Jak wskazuje św. Paweł Apostoł, „nikt nie może powiedzieć bez pomocy Ducha Świętego «Panem jest Jezus»” (1 Kor 12, 3). Potwierdza to wezwanie do Modlitwy Pańskiej, gdzie przypomina się, że to On przychodzi z pomocą naszej słabości (Rz 8, 26) i dlatego „in Spiritu”, czyli „w Duchu Świętym” Kościół modli się o wybawienie od Złego⁵³.

Pneumatologiczny wymiar omawianej celebracji osiąga swój szczyt w formułach egzorcyzmów, gdzie działa On jako pierwszy. To przez Niego nieczyste duchy muszą uciec, dając miejsce Temu, który jest Święty⁵⁴. W modlitwach egzorcyzmów mniejszych przypomina najpierw, że Chrystus sam został „namaszczone Duchem Świętym” (por. 3, 16-17), Pocieszyciel został przez Niego obiecany, a katechumeni uwolnieni od wpływów złego ducha, mają się stać „świątynią Ducha Świętego”⁵⁵. Błaganie o oddalenie działania szatana dokonuje się tu zawsze „w imię Jezusa” oraz w mocy Ducha Świętego⁵⁶. A.M. Triacca twierdzi nawet, że symbolicznym obrazem działania Parakleta jest także liczba modlitw egzorcyzmów w skrutyniach, które są tu poukładane w trzy pary, związane z paradygmatem darów Ducha Świętego nad Mesjaszem (por. Iz 11, 2-3)⁵⁷.

⁵¹ DESQ nr 55. Por. OICA nr 199, 219; OBP nr 58; Triacca. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 245.

⁵² Por. Sobczko. *Liturgia epifanią Ducha Świętego* s. 318.

⁵³ DESQ nr 57.

⁵⁴ Por. Triacca. *Esorcismo*. W: *Liturgia* s. 719-720.

⁵⁵ Por. OICA nr 113; 373, 2.

⁵⁶ OICA nr 114.

⁵⁷ OICA nr 164, 171, 178. W tekście Izajasza (11, 2-3) pełnia darów Ducha Pańskiego została wyrażona przez ich trzy pary. Liczba siedmiu darów Ducha Świętego przyjęta w teologii i w liturgii powstała stąd, że ostatni wyraz hebrajski „bojaźń”, powtórzony w wersie 3, został oddany przez Septuagintę i Wulgatę dwoma różnymi słowami: bojaźń (w. 2) i pobożność (w. 3). Nowa Wulgata mówi o 6 darach. Por. Triacca. *L'esorcismo*. Anà VII 185; tenże. *Esorcismo: un sacramentale discusso*, s. 298; D.R. le Gall. *Dwa hymny do Ducha Świętego: „Veni, Creator Spiritus” i „Veni, Sancte Spiritus”*. W: *Duch Odnawiciel* s. 392.

W formułach deprekatywnych egzorcyzmów większych tematyka pneumatologiczna została jeszcze bardziej wyeksponowana. Kościół błaga Boga Ojca przez Chrystusa, aby zesłał na udręczonego człowieka Ducha Świętego, który „in lucta confirmat” – „umacnia w walce”, „in tribulatione supplicare doceat” – „uczy modlitwy w chwilach doświadczeń” oraz „sua protectione muniat” – „otacza swoją przemożną opieką” (por. J 14, 26)⁵⁸. Prośba o umocnienie nawiązuje do kolekty mszalne z formularza wieczornej Mszy wigilijnej w Uroczystość Zesłania Ducha Świętego: „Chrystus Światłość ze Światłości, niech umocni darem Ducha Świętego serca odrodzonych dzięki Twojej łasce”⁵⁹. Temat opieki podejmuje kolekta Mszy wotywniej o Duchu Świętym: „Boże, Twój Duch nami rządzi i otacza nas opieką”⁶⁰.

Myśl tę pogłębia pierwsza formuła błagalna egzorcyzmu, w której podkreśla się epiklezę: Duch świętości ma moc zawładnąć osobą opętanego, zamieszkać w jego sercu i przywrócić mu wewnętrzną pogodę i czystość⁶¹. Błaganie o Jego przyjście nabiera niezwyklej ekspresji w drugiej formule błagalnej. Sekwencja trzykrotnego wołania: „mitte” – „ześlij” nawiązuje do symboliki liczby „trzy”, wskazującej na elementy boskości i sferę sacrum⁶². Jest ona również epifanią Trzeciej Osoby Boskiej, objawiającej się tutaj jako „Spiritus veritatis” – „Duch Prawdy”, obiecany niegdyś uczniom, „Paracletos de celis” – „Paraklet z niebios” oraz „Paracletos qui repellat” – „Paraklet obrońca”, odpędzający oskarżyciela i prześladowcę ludzi i chroniący od wszelkiej szkody (por. J 14, 16-17; 15, 26; 16, 7. 13)⁶³. Tytuły „Duch Prawdy” i „Paraklet” pojawiają się na kartach czwartej Ewangelii w obietnicach, jakie Jezus daje uczniom w swej mowie pożegnalnej (por. J 14, 16-17; 16, 7). To Duch Święty przychodzi, aby doprowadzić do całej prawdy (por. J 16, 13) i pokonać szatana, który wiedzie do kłamstwa. Pomoc Parakleta – adwokata i obrońcy, który „wszystkiego nauczy” (por. J 14, 26), jest niezbędna dla człowieka upokorzonego i udręczonego przez diabła –

⁵⁸ DESQ nr 61.

⁵⁹ *Mszal Rzymski dla diecezji polskich*. Poznań 1986 s. 238.

⁶⁰ Tamże s. 190". Por. Ferraro. *Nowy rytuał egzorcyzmów* s. 60.

⁶¹ „Spiritus sanctitatis eum (eam) possideat, et inhabitando serenum (serenam) reddat et purum (puram)“ (DESQ nr 61).

⁶² DESQ nr 81. Por. M. Szram. *Symbolika liczb w alegorycznej egzegezie aleksandryjskiej (II-IV w.)*. Lublin 2001 s. 129-130.

⁶³ Por. G. Ferraro. *Nowy rytuał egzorcyzmów: narzędzie władzy Chrystusa*, „Anamnesis” 19:1998/1999 s. 70-71.

oskarżyciela i prześladowcę⁶⁴. Synergia Ducha Świętego i Kościoła dopełnione zostają w trzeciej formule deprekatywnej, gdzie błaga się Pana Boga Zastępów: „*Spiritum Paraclitum tuum mitte*” – „Ześlij Twojego Ducha Parakleta”, ponieważ tylko On oddali swą mocą wszystkie opresje diabła i jego podstępne zasadzki. Owocem zstąpienia Ducha Świętego ma stać się w życiu uwolnionej od szatana osoby gotowość do służby Bogu czystym sercem i szczerym umysłem⁶⁵.

Jeśli w egzorcyzmach błagalnych przyzywa się zstąpienia Ducha Świętego, to w formułach imperatywnych ukazuje się Jego władzę rozkazywania, z którą łączy się swoisty katalog imion i tytułów⁶⁶. Określany jest On tutaj jako: „*Spiritus veritatis et gratiae*” – „Duch prawdy i łaski”, „*supernum sigillum*” – „pieczęć niebieska”⁶⁷, „*spiritalis unctio*” – „namaszczenie duchowe”, „*digitus Dei*” – „palec Boży”⁶⁸, „*potens manus Dei*” – „wszechmocna ręka Boga, pod którą musi się upokorzyć zły duch” (por. 1 P 5, 6)⁶⁹.

Pierwszy z tytułów przypomina raz jeszcze, że zasadnicze zadanie Ducha Świętego polega na prowadzeniu człowieka do pełnej prawdy, która jest przeciwieństwem kłamstwa, będącego domeną diabła (por. J 15, 26; 16, 13). Trzecia Osoba Boża jest także „Duchem łaski”, czyli „pełną zbroją Bożą”, w którą powinien być przyobleczony chrześcijanin, by ostać się „wobec podstępnych zakusów diabła” (por. Ef 6, 11)⁷⁰. „Pieczęć niebieska” to inaczej „pieczęć Boga”, którą naznaczony jest sam Chrystus (por. J 6, 27). W konsekracji tej uczestniczy także chrześcijanin, kiedy Bóg naznacza go pieczęcią (*σφραγίς*), dając mu Ducha w sakramencie chrztu, bierzmowania i kapłaństwa (por. 2 Kor 1, 22; Ef 1, 13; 4, 30)⁷¹. Oznacza ona także wzniosłą godność, wyposażenie i zadania. Pieczęć owa jest znamięm sług Bożych oraz ich ochroną w chwilach ostatecznego doświadczenia (por. Ap 7,

⁶⁴ Por. DESQ nr 81. Egzorcyzm jako dramat sądowy, w którym diabeł jest oskarżycielem, a egzorcysta adwokatem (*συνεργός*) ukazuje w swoich katechezach Teodor z Mopsuestii. Por. Theodor von Mospuestia. *Homilie* 12, 26. Tł. P. Bruns. *Fontes Christiani* 17/2. Freiburg 1994 s. 339.

⁶⁵ DESQ nr 83. Por. Probst. *Der grosse Exorzismus* s. 255.

⁶⁶ Por. Triacca. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 260.

⁶⁷ W edycji polskiej: „niebieskie znamię”. Por. EiMB nr 62.

⁶⁸ DESQ nr 62. Por. Triacca. *La preghiera della Chiesa* s. 904.

⁶⁹ DESQ nr 84; *Appendices* I 10.

⁷⁰ Liturgia nawiązuje tu do mota Psalmu 35[34], które zaczerpnięto z Ef 6, 10-11. Por. Ferraro. *Nowy rytuał egzorcyzmów* s. 65.

⁷¹ Ojcowie Kościoła zaświadczać o rozumieniu chrztu jako *σφραγίς* (św. Klemens Rzymski. *Epistule* VII 6; Tertulian. *De pudicitia* IX 9). Por. J. Daniélou. *Wejście w historię zbawienia. Chrzest i bierzmowanie*. Tł. z franc. A. Kuryś. Kraków 1996 s. 64 n.

2-4; 9, 4). Wobec wspaniałości pieczęci szatan musi uznać swoją bezsilność i odejść. Temat znamienia łączy się z namaszczeniem duchowym, które nawiązuje do znaku oliwy symbolizującej Ducha Świętego. To On jest najlepszym lekarstwem Kościoła na rany zadane człowiekowi przez złego ducha (por. Iz 1, 6; Łk 10, 34).

Ręka w ujęciu biblijnym rozumiana jest zawsze jako symbol mocy (por. Wj 14, 31; Ps 19[18], 2), a nawet samego Ducha Bożego (por. 1 Krl 18, 46; Iz 8, 11; Ez 1, 3; 3, 22). Do symboliki tej nawiązuje również stosowany w liturgii Kościoła hymn *Veni, Creator Spiritus*, który wzywa Ducha Świętego jako „*digitus paternae dexteræ*” – „palec prawicy Ojca” (KKK 700)⁷².

Podobnie jak Bóg Ojciec i Syn Boży, tak też zesłany na Kościół Paraklet w egzorcyzmach imperatywnych wydaje rozkazy szatanowi: „*Imperat tibi Deus Spiritus Sanctus*” – „Rozkazuje ci Bóg Duch Święty”⁷³. Jego działanie jest tutaj zawsze związane z misterium i sakramentem Krzyża: „*Recede, ergo, Patris + et Filii + et Spiritus + Sancti: da locum Spiritui Sancto per hoc signum sanctae Crucis*” – „Odejdź więc w imię Ojca + i Syna + i Ducha + Świętego: ustąp miejsca Duchowi Świętemu przez ten znak świętego Krzyża”⁷⁴. W ten sposób liturgia egzorcyzmów nawiązuje wciąż do teologicznej koncepcji, mówiącej o tym, że na Krzyżu dokonało się całe misterium paschalne, a w nim wyłanie Ducha Świętego (por. J 19, 30)⁷⁵.

Spośród euchologii odnowionych obrzędów egzorcyzmu większego na osobną uwagę zasługuje jeszcze oracja „*Sancte Creator Spiritus*”, którą zamieszczono w pierwszej części *Dodatków* jako modlitwę zakończenia litanii błagalnej⁷⁶. Jej specyfika polega na zastosowaniu anaklezy skierowanej wprost do Ducha Świętego jako *Stworzyciela*, podkreślającej Jego współistotność z Ojcem i Synem oraz jedność stwórczego i odkupieńczego działania. Tytuł ten nawiązuje także do recytacji *Credo*, gdzie Duch Święty objawia się jako Ten, „który od Ojca i Syna pochodzi” oraz „z Ojcem i Synem wspólnie odbiera uwielbienie, cześć i chwałę”. Omawiana modlitwa ma wymiar epikletyczny, który wyrażają użyte słowa błagania: „*adesto*” –

⁷² Por. Ferraro. *Nowy rytuał egzorcyzmów* s. 65; le Gall. *Dwa hymny do Ducha Świętego* s. 392.

⁷³ DESQ *Appendices* I 10. Por. Triacca. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 260-261.

⁷⁴ DESQ nr 84. Cała myśl złączenia *actio* Ducha Świętego z misterium Krzyża wynika z gramatycznej zasady użycia „dwukropka” w edycji łacińskiej, który w tłumaczeniu polskim został pominięty: „[...] + i Ducha Świętego. Ustąp miejsca Duchowi Świętemu [...]” (EiMB nr 84).

⁷⁵ Por. Pałucki. *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa* s. 226-230.

⁷⁶ DESQ *Appendices* I 5.

„przybądź”, „robora” – „wspieraj”, „confirma” – „utwierdź”, „renova” – „odnow”. Duch Święty przychodzi z pomocą wspólnocie wierzących i wspiera ją mocą z wysoka przeciw napaściom nieprzyjaciela. On również „miłością i łaską odnawia dusze wierzących”, których namaścił, aby chwalili Ojca i Syna Jednorodzonego Jezusa Chrystusa naszego Pana⁷⁷.

*

W egzorcyzmach Kościoł jednoczy się z Duchem Świętym i błaga, aby przyszedł On z pomocą ludzkiej słabości w walce ze złym duchem (por. Rz 8, 26). Ta przedziwna synergia Ducha i Kościoła w Chrystusie objawia się nie tylko w tekstach odnowionych Rytuałów, ale również w towarzyszących rytom znakach, gestach, przedmiotach i czynnościach. Symbolami Ducha Świętego w celebracji egzorcyzmu są: woda, sól, olej, ręka, tchnienie. Liturgia egzorcyzmów ukazuje nie tylko dynamizm działania Trzeciej Osoby Bożej, ale jest także miejscem epifanii Ducha Świętego, którego naturę objawiają teksty obrzędów. Nasycenie euchologii egzorcyzmów tematyką pneumatologiczną pozwala powrócić omawianemu sakramentalium do jego pierwotnego zamysłu, jakim jest epikleza zaproszenia i zstąpienia Ducha. Prawdziwym i właściwym tonem egzorcyzmu jest nie tyle „exorciso te”, ale raczej „invoco te, Spiritus Sanctus”, albo w sposób jeszcze bardziej wyrazisty: „emitte, quaesumus, Spiritum Sanctum tuum Paraclitum super”. Udręczony przez szatana człowiek zostaje owdnięty Duchem Świętym, który daje mu swą miłość, pełnię radości, pokoju i wiary, co wyraźnie podkreśla motto Psalmu 13[12] w omawianych obrzędach⁷⁸.

BIBLIOGRAFIA

- A d l e r M. [i in.]: Tod und Teufel in Klingenberg. Eine Dokumentation. Aschaffenburg 1977.
 A l e m a n y J.: Fe en el diablo. Teologia actual y satanismo. „Razón y fe” 191:1975 s. 239-250.
 B é r a u d y R.: Die Skrutinien und die Exorzismen. ConcD 3:1967 s. 111-113.
 B l a c h n i c k i F.: Niższe urzędy a tzw. posługi wprowadzone przez „Ministeria quaedam”. CT 45:1975 fasc. 4 s. 98-100.
 C o u r t h F.: Der Teufel als der oder das Böse. TThZ 88:1979 s. 277-290.
 F i s c h e r B.: Baptismal Exorcism in the Catholic Baptismal Rites after Vatican II. SLi 10:1974 s. 48-55.

⁷⁷ Por. T r i a c c a. *Spirito Santo ed esorcismo* s. 247-248.

⁷⁸ DESQ nr 69. Motto zostało zaczerpnięte z Rz 15, 13. Por. nr 74: „rozdał ludziom dary” (Ef 4, 8).

- Fli s J.: Demony według NT – mit czy rzeczywistość? RBL 40:1987 s. 40-49.
- Fo n t e l l e M.A.: Egzorcyzm w nauczaniu i posłudze Kościoła katolickiego. Tł. z franc. J. Jędraszek. Katowice–Ząbki 2004.
- G e m m a A.: Io, vescovo esorcista. Milano 2002.
- Ko n i e c z n y D.: Teologia działalności Jezusa wypędzającego demony. „Studia Diecezji Radomskiej” 2:1999 s. 139-154.

THE PNEUMATOLOGICAL DIMENSION OF THE RITES OF EXORCISMS

S u m m a r y

Every liturgy, including also the liturgy of exorcism, is a peculiar *locus theologicus*. The present article is focused in this case on emphasizing the pneumatological dimension of the rite. In the exorcisms the Church is united with the Holy Spirit and begs Him to give help to the man's weakness in his struggle against the evil spirit. This strange synergy of the Spirit and the Church in Christ is manifested not only in the texts of the modernized Rites shown by the author, but also in the signs, gestures, objects and activities accompanying the rites and discussed in the article. In the celebration of exorcism water, salt, oil, hand and breath are the symbols of the Holy Spirit. The liturgy of exorcisms shows not only the dynamism of the action of the third Divine Person, but also is the locus of the epiphany of the Holy Spirit, whose nature is revealed by the texts of the rites. The saturation of the euchology of exorcisms with pneumatological subjects allows the sacramental to return to its original idea, that is the epiclesis of the Spirit's invitation and descent. Hence the author shows that the true and proper tone of exorcism is not so much *exorciso te*, but rather *invoco te, Spiritus Sanctus*, or in a more distinct way: *emitte quaesumus Spiritum Sanctum tuum Paraclitum super*.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: egzorcyzm wielki, egzorcyzm mniejszy, wymiar pneumatologiczny egzorcyzmu, epikleza, epifania Ducha Świętego, znaki, symbole, euchologia.

Key words: major exorcism, minor exorcism, pneumatological dimension of exorcism, epiclesis, epiphany of the Holy Spirit, signs, symbols, euchology.